

AZ IDEGENBŐL JÖTT URALKODÓNÓ, JAGELLÓ IZABELLA (1519–1559) ALAKJA A MAGYAR KULTURÁLIS EMLÉKEZETBEN

STEINMACHER KORNÉLIA¹

Tanulmányomban Jagelló Izabella alakját mutatom be a királyné idejében élt emlékirók munkái és 19. századi történeti, irodalmi, valamint képzőművészeti munkákon keresztül. E királyné ellentmondásosan megjelenített alakja által igyekszem meghatározni a 16., illetve a 19. századra érvényes hatalmi és a kulturális berendezkedés képviselőinek az idegen nemzetiségű királynévá koronázott asszonyokhoz való viszonyát, az ábrázolás eszköztárát, illetve az ábrázolás módja mögötti lehetséges okokat. A 16. századi források figyelembevételével a szerzők saját korának aktuális szakmunkái mellett már csak azért is érdemes, mert e művek íróink könyvtáraitól készült jegyzékeiben is megtalálhatóak (PAPP, 1923). Tehát maguk az írók is szükségesnek tartották művük megalkotásakor mindkét korszak történelmi szemléletének, ítéletének, véleményének ismeretét. E munkában tett megállapítások a negatív képet sugalló Istvánffy Miklós (ISTVÁNFFY, 2003), Forgách Ferenc (FORGÁCH, 1982), Szerémi György (SZERÉMI, 1961), Gyalui Torda Zsigmond (GYALUI TORDA, 1998), valamint a királyné alakját idealizáló Bethlen Farkas (BETHLEN, 2002) és Somogyi Ambrus (SOMOGYI, 2007) korabeli írásainak, továbbá a 19. századi Jakab Elek (JAKAB, 1888) és Szalay László (SZALAY, 1854) munkáinak ismerete alapján történnek meg.

Mindeközben figyelembe veszem azt, hogy mennyiben játszott szerepet a 19. századi ábrázolások esetén a nemzeti narratíva megteremtésére való általános törekvés és a historizmus divatja.

A 19. században a festészetben, akárcsak más képzőművészeti ágakban közép-pontba került a történelem iránti érdeklődés, és annak képekben való megragadhatósága, ábrázolásának módja, emlékműszerű jelentősége (MAROSI, 2000). A festészet egyik meghatározó irányzata a historizmus volt (SINKÓ, 2000, SZABÓ, 2000), amelynek a században szintén megtalálható és ezzel megfeleltethető irodalmi értelmezése is létezik: Egyes mozzanatok tekintetében Szörényi László a korabeli történeti regényekben a nemzeti narratíva megteremtésére „használt” eposzpótlás szándékát látja (SZÖRÉNYI, 1989). Mindenesetre a historista festmények és 19. századi regények között ténylegesen is tetten érhető a kölcsönhatás a korabeli sajtóanyagon keresztül (RÉVÉSZ, 2000).

A historizmus népszerűsége mögött változó indokok, okok álltak, s sokszínű volt a kifejezőmód is, valamint az ábrázolt témák típusa is változott, festmény és

¹ ELTE, Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

irodalmi mű között ebben a tekintetben nincs jól elhatárolható különbség, s az irányzat hatása végig meghatározta a kor kulturális termékeit, viszonyait, életét. A szabadságharc leverése után a festészetben és az irodalomban egyaránt közkedvelté vált a történeti parabola műfaja, ezen belül is a török idők megidézése, e korszak neves eseményeivel és hőseivel keltett párhuzam (RÉVÉSZ, 2005).

TÁGULÓ HATÁROK

A török idők olyan sajátos állapotokat idéztek elő, ahol a korábbi időszakokhoz képest jóval nagyobb mértékű volt azon asszonyok száma, akik a hagyományos női szerepek helyett vagy mellett, átlépve a hatáskörüket hőssé vagy bűnbakokká válva jelentős szerepet játszottak a nagy hatalmi politika világában (LENGYEL-VÁRKONYI, 2010). Azok az asszonyalakok, akiket a történelmi emlékezet úgy őrzött meg, hogy egyszerre kifogástalanul töltötték be a hagyományos és a nem hagyományos női szerepköröket – Lorántffy Zsuzsanna, Rozgonyi Cecília, Szilágyi Erzsébet és Zrínyi Ilona – a történelmi parabolák népszerűsége, a cenzúra kikerülésére szolgáló véleménynyilvánítás lehetősége miatt váltak gyakori szereplőivé a különböző kulturális termékeknek. A nyilvános közélet beszűkült terében előtérbe került a családi környezet és ezen belül a gyermekeik számára hazafias nevelést biztosító nő szerepe. Ennek egyik következménye volt az a jelenség, hogy az ötvenes években elszaporodtak a női lapok. E lapok körében a szerkesztők előszeretettel jelentettek meg a nemzet nagyasszonyairól szóló írásokat, illusztrációkat, s azokat példaként, anyaságukat középpontba helyezve tették őket a köztudat szerves részévé (RÉVÉSZ, 2000). Például nemzetünk nagyasszonyainak egészalakos portréival illusztrált naptár jelent meg a Kánya Emília szerkesztette *Magyar Nők Évkönyvének* 1861-es számában, ahol a májusi hónap illusztrációjaként Izabella királyné látható a gyermekkirállyal (KÁNYA, 1861).

Jagelló Izabella, a Lengyelországból érkezett, olasz ősökkel is rendelkező hercegnő Szapolyai János király feleségeként kezdte magyarországi pályafutását, és hosszú viszontagságos küzdelmek után fia gyámjaként Erdély kormányzója lett (VERESS, 1901; HORN, 2005). Az Izabella korabeli, személyét elmarasztaló forrásokban felfedezhető az idegen királynékkal szembeni ellenséges viszonyulás századok óta fennálló hagyománya. Ezen ellenségesség és a királyné elődjei ellen felhozott vádak a bevett gyakorlat és a magyarországi királyné valódi helyzetét tekintve – nem volt jelentős a tényleges hatalma és vagyona a magyar királynénak, és íratlan szabály volt a korabeli Európában, hogy az uralkodó idegenből vettek feleséget (MAGONY, 2007; ZSOLDOS, 2005) – igen abszurd. Ugyanakkor, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a történelem során bizonyos speciális helyzetek a királynéknak is megadta a lehetőséget, hogy a névleges hatalma ténylegessé legyen. Izabella humanista műveltségre tett szert és olyan szellemben nevelkedett, amiben a nők véleménynyilvánításának, közéleti szereplésének határai jóval tágabbak voltak a hazainál, s oly módon is részese kívánt lenni a nagy hatalmi politikának és közéletnek, amit itt az uralkodó elit nem tudott könnyen elfogadni (LENGYEL-VÁRKONYI, 2010). A török idők adta helyzet lehetővé tette ugyan a felsőbb

körök asszonyai számára a közéleti szerepvállalás bizonyos formáinak betöltését, és olykor a korábinál nagyobb lehetőség volt a függetlenség elérésére, de erre leginkább akkor volt lehetőség, ha az illető asszonyt támogatta a családja (VÁRKONYI, 2008). Egyes feladatok betöltése mellett Erdélyben a nőuralomnak sem volt semmiféle hagyománya (SZABÓ, 1997). Izabella azonban nőként egyedül uralkodó, abszolút hatalommal rendelkező vezetővé kívánt válni, és utolsó éveire ez sikerült is neki. Ennek érdekében nem riadt vissza a politikai gyilkosságoktól sem, s a hatalmára törő Kendy Antal, Kendy Ferenc és Bebek Ferenc halálával nemcsak megbiztosította magát, hanem hatalmas vagyonnal is gyarapíthatta kincsesárát (HORN, 2005).

„BONA SFORZA LÁNYA”

A negatív források zöme Izabella természetének tárgyalásán túl, a királyné erősen kifogásolható életformája és döntései a gyulafehérvári és lippai tartózkodása alatti, majd 1556–1559 alatt történő kormányzása idejéhez köthetőek. Erről az időszakról az emlékiratokként, naplókként, levelezésekként fennmaradt források, krónikák és az évszázadokkal később ezeket forrásként használó szakmunkák sokaságával szemben a historista festészet és a romantikus irodalmi hagyomány egyaránt hallgat. Pedig alakjának ellentmondásos megítélése életútjának fényében szinte kínálja magát, e második időszakból fennmaradt „rémtörténetek” a királynét egészen más színben tüntetik fel.

„A barát összejátszott a törökkel, minden gyűlésen török követek vannak jelen, semmiről se lehet dönteni, hogy ne junta rögvest az ellenség tudomására, mivel a királyné és a barát udvarában is új követek vannak ezért, és azok akárhová lépnek, ezek követik őket és azt kívánják, hogy nagy ajándékokkal tiszteltessenek meg, s ezeket még azok akarata ellenére is kicsikarják alkalmatlankodásukkal. A királyné lengyel kíséretével éjjel-nappal dőzsöl és minden idejét, ami a lakomákon túl van, az üdvözlésekre szánja. Most a gyermekszüléstől szenved, mégha szorgalmasan titkolja és leplezi is. Ami nekem nagy vigasztalást nyújt: szegény Erdélyben Krisztust ismerik és tisztelik, és hirdetik az égi tant, a székelység nem nagy része és Gyulafehérvár kivételével, ahol a kanonokok kollégiuma van – közöttük él a királyné.” (GYALUI TORDA, 1998)

„Izabella Zsigmond lengyel királynak második feleségétől, Bona királynétól született első leánya volt (az első I. János királynak volt a nővére), de apjától csak az életet kapta, anyjától pedig a szokásait, életmódját, természetét. János három évvel azután, hogy feleségül vette, meghalt. Más férfiakon kívül a lengyel Ligenzával gyengéd kapcsolatokat ápolt. Csodálatos módon gyönyörűségét találta főképpen a táncban, olyannyira, hogy nem átalotta akármelyik udvari emberével táncba menni. Télen-nyáron itta a minél hidegebbre hűtött jeges bort, azzal tette tönkre a szervezetét, úgyhogy még nem volt negyvenéves, amikor kimúlt. Bizony, sok és nagy bajnak volt a kezdeményezője, de fiát is a maga hasonlatosságára nevelte, és úgy hagyta hátra, hogy apjától is és minden jó uralkodótól elfajzott.” (FORGÁCH, 1982: 166–167)”

Az első forrásban a szerző a királynét az idegen kegyencek – lengyel és török – befolyásának túlsúlyával, valamint a királynét mint ítélet- és döntéshozót korrupcióval – a forrás egészét tekintve egyaránt mint megvesztegető és megvesztegetett –, intrikák szításával, a magyar érdekek semmibevételével vádolja meg. Ez a gondolatkör nem volt idegen a magyar történetírói hagyománytól, ha az idegenből jött királynékról volt szó: például Kun Ilonát és Gertrudot is érték ilyen vádak, de ők mint rossz tanácsadók, a férjük gyengeségét kihasználó feleségek vannak jelen a kulturális emlékezetben (MAKK, 2000; ALMÁSI, 2000), míg ezt a pozíciót Izabella özvegye miatt nem tölthette be. Helyette a források azonban gyakran utalnak az Izabella mögött álló rossz tanácsadóra: az első idézett szöveg a barátot említi, míg Forgách Izabella anyjának, Bona Sforzának rossz hatására utal.

Abban a tekintetben, hogy az első szöveg szerzője egy elkötelezett református, a jezsuita György barát maga is idegen, potenciális jelölt a bűnbak szerepére, míg Bona Sforza esete a klasszikus példája az idegenből jött, hatalmi pozícióhoz jutott nővel szembeni ellenséges magatartásnak. Sforzának sem Lengyelországban, sem Magyarországon nem volt jó hírneve, boszorkánynak és méregkeverőnek mondták, s úgy tartották, hogy számtalan szeretője volt. Híréhez olasz származása, humanista műveltsége, egyre erősödő befolyása, fényűzése, nagypolitikai intrikái (SZOKOLAY, 2006) is hozzájárultak. A második forrásrészlet a származást emeli ki: bár ebben az esetben az olasz származás is pejoratív, elsősorban inkább az egyéni természetéről – apait vagy anyait örökölt-e – van szó. A Bona Sforza ellen felhozott vádak a lányával szemben is megfogalmazódnak: anyja hírneve egyaránt válhatott eszközzé és okká a róla alkotott kép alakításában.

A forrásszövegek második nagy vádköre rossz anyaként való beállítása. Izabella özvegye alatti terhességéről és abortuszáról több követi jelentés is beszámol, ami azonban azért nem értelmezhető egyértelműen a személye ellen irányuló propaganda üres vádaskodásának egyikeként, mert a korabeli orvosi feljegyzések szerint a királyné elvérzett: bizalmi udvari orvosa – Balandrata György feljegyzései is egy későn megszakított abortuszra utalnak (BARLAY Ö., 2001) Míg az első forrás egy törvénytelen gyermek eltitkolásáról számol be, addig a második forrás egyenesen azzal vádolja Izabellát, hogy János Zsigmondnak rossz anyja volt, és torz és uralkodásra alkalmatlan jellemét az anyjával való viszonya alakította ki. Ez talán a legsúlyosabb vád: a magyar király anyjaként elhanyagolt feladatkör sejteti, hogy Izabella a bűnbak szerepét tölti be abban a tekintetben, hogy őt okolja a történetíró mindazért, amit János Zsigmond uralkodása alatt a királlyal szemben kifogásolható. Így ha korai halála miatt nem is léphet fel rossz tanácsadóként, a neveltetés szempontjából anyjához hasonlóan mégis csak rossz hatással van a gyermekére, mint későbbi uralkodóra: s betölthetik vele a krónikások a bűnbak szerepét János Zsigmond uralkodását érintő konfliktusok tárgyalásakor.

A forrásszövegek harmadik nagy vádköre a fényűző, tékozló, hedonista életvitel: a jeges bor mértéktelen fogyasztása, a tánc szeretete, a hatalmas szexuális étvágy és annak orgiákon való kiélése, a keresztény erkölcsök semmibevétele.

Ezen forrásokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy noha az írás a közösségi lét meghatározó médiumának és a közvélemény formálásának tekinthetjük

ebben a korban (TÓTH G., 2012), ezek a formátumú írások idejében egészen korlátozott hatásúak voltak a létszám tekintetében: egy magánlevelezés, egy szerzője halála után két évtizeddel megjelent krónika és egy latin nyelvű munka, az első szöveg egy embernek, a másik kettő inkább az utókornak szól. Ugyanakkor ezen szerzők más tevékenységek által mégis alakították a közvéleményt, illetve le is jegyezték azokat a szóbeli formájukban létező anekdotákat, álláspontokat, melyeket ők vagy környezetük tapasztalt, terjesztett vagy kreált.

Ezt az időszakot a 19. századi irodalmi hagyományban jelenlegi ismereteim szerint egyedül a harmadvonalbeli P. Szathmáry Károly örökíti meg (P. SZATHMÁRY, 1859), ott azonban Izabella alakjához a pozitív kép megőrzésének érdekében drasztikus változtatásokat is véghezvisz a szerző. Kendyék és Bebek halálát a királyné halálával időben egymás mellé, ok-okozat viszonyba helyezi. A királyné ebben a történetben a fiatalabbik Kendy iránti szerelemben, mások és nem saját rendelete által holttestén végbevitt megbecstelenítés látványába hal bele. Izabella azonban itt sem szenvedélyektől és szeszélyektől mentes asszony, csak a rossz szándéktól és hatalomvágytól mentes, s téves döntései mögött a szerelem és az anyai féltés áll.

A mai köztudatban valószínű azért nincs jelen Izabella kettős megítélése, Janus-arcúsága, mert a legtöbben Gárdonyi Géza *Egri csillagok* (GÁRDONYI, 1993) című regényén keresztül ismerik. Ez az egyetlen olyan szöveg, ahol Izabella valójában tökéletesnek mutatkozik. Alakja szinte már nem is evilági, s angyali természettel rendelkezik, miközben nagyon törekeny alkat és érzékeny jellem. Minden más történethez képest itt a leggyengébb a befolyása. Az angyali természetéhez társul az is, hogy a végletekig alkalmatlannak tűnik az uralkodásra. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a feddhetetlenséget többnyire a gyermeki tekintet, olyan gyermekeké, akik részben azért elfogultak, mert gyermekségükből kifolyólag csak anyaként tudják érzékelni és értelmezni alakját.

Ezen felül pedig magának a királynénak az élete csak a budai vár elhagyásáig van nyomon követhető, és szerepe egyetlen történet, a kis trónörökös török táborba tervezett látogatása körül forog. Az a jelenet, amikor se Vica, se Gergely nincs jelen, a királyné és tanácsosai között lezajló vita egyetlen részét tárja elénk, egyetlen mozzanatára összpontosít: a szerető anya félelmeire. Gárdonyi idealizált nőalakja hasonlít leginkább a historista festmények eszményeihez.

Ha az itt elemzett, általam ismert irodalmi ábrázolásokat és a festményeket nézzük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy ezekben a királyné úgy maradhat valójában pozitív személyiség, ha az életéből kiragadott mozzanatok, életéhez tartozó anekdoták a királynénak budai tartózkodásához, illetve Erdélyből való távozásához kapcsolódnak.

MAGYAR KIRÁLY ANYJA – TÖRTÉNELEM, KÉP, IRODALOM: ANEKDOTA

Olyan anekdoták kerültek ebből a korszakból a nemzeti narratíva megteremtésében munkálkodók által az emlékezés előterébe, melyek a festményeken keresztül egy végletekig kiszolgáltatott, passzív szerepben lévő asszony látványát tárják elénk, ugyanakkor a királyné befolyásának és feddhetetlenségének mértéke a szépirodal-

mi művekben változó. A történetekben Izabella párthívei, tanácsadói és zsoldjában szolgáló katonái vagy épp a török csoportok mindig a királyné nevében cselekszenek, de többnyire a királyné korábban kinyilvánított véleménye, meggyőződése és akarata ellenére. S ehhez hasonlóan saját tettei is gyakran külső kényszer hatására következnek be. Az esetek többségében a tehetetlenséget vagy az áldozatot mindig a fián esett sérelmen keresztül éli meg.

Izabellának a 1549-es nyírbátori békeszerződés következményeként kellett lemondania első erdélyi országlásáról. A császár javára való lemondást örökíti meg Than Mór 1868-as festménye. 1551. július 21-én a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket átadta Castaldo császári tábornoknak, s fiával együtt távoznia kellett Erdélyből. Izabellának mindezt György barátnak a német császárral kötött egyezés miatt kellett elfogadnia (SZABÓ, 1997): ezeket a kiragadott pillanatokot talán épp az tette népszerűvé, hogy ebben a mozzanatban a 19. század második felében a festők könnyedén felfedezhették maguknak a párhuzam lehetőségét: így az országot kényszerűségből elhagyó Izabella a szabadságharc után bujdosásra kényszerülők szimbólumává vált (RÉVÉSZ, 2005). Erre példa Wagner Sándor 1863-as festménye, az *Izabella királyné búcsúja Erdélytől*. A festményen ábrázolt jelenethez köthető anekdotát egyaránt megtalálhatjuk Jókai, Kemény és P. Szathmáry regényében: az anekdota szerint Erdély határán egy magányos hárs árnyékában a királyné megpihent, és végül a fa törzsébe karcolja jelmondatát: Így akarta a sors. A P. Szathmáry-regényben a történet azzal gazdagodik, hogy Izabella itt ismerkedik meg későbbi szerelmével, a fiatalabb Kendyvel, aki kiegészíti a bejegyzést azzal, hogy: de sem az Isten, sem az emberek. Kemény és Jókai regényeiben ez az utolsó jelenet, amelyben a királynéről olvashatunk.

„Ezalatt Izabella királyné, azon ponton, mely Erdélyt Magyarországtól elválasztja, egy terebélyes, egy testvértelen hársához lépett. Itt, mint a druidák papnője térdre borult és imádkozott.

Áhítatosságát befejezve, kivonta tokjából törét s a hársba, mely hűvös árnyával körülfogá, bevészte nevét, e szavakkal együtt: Sic fata volunt. (Így akarja a végzet.)” (KEMÉNY, 1968: 467–468)

A Kemény-regényben a természetbe író királyné hasonlatos lesz a Wagner-festmény nőalakjához: abban a tekintetben, hogy az asszonyalak és környezete szinte eggyé válik (SZABÓ, 2000): s ezt az egyesülést jelezheti a druida papnő hasonlat is, mely egyben egy olyan lehetséges alternatívát kínál, ami megfelelő lehet a politikai élet színterén egyelőre kudarcot vallott prófétaúri-uralkodói szerepet betöltő asszonynak a változásra, a megújulásra. A magyarországi politika színteréből való távozás, az események teréből való kivonulás, a megbékélés és kibékülés helyetti elégikus lemondás, otthontalanság, a természetbe való „beolvadás” szintén a bujdosó-királyné párhuzamot erősíti.

„A királyné pedig, midőn Zilahon túl, Erdély határán túl pihenőt tartott, hogy még egyszer visszatekintszen az elhagyott kicsiny, de boldog országra, elővette a szívét a nagy fájdalom. Egy hársfa kérgébe felvéste a nevét és a jelmondatát:

»Sic fata volunt.«

Így akarja a sors.” (JÓKAI, 1972: 314)

Jókai Izabellája nem nyugszik bele rögtön a sorsába: míg a békekötésig minduntalan Ferdinánddal akar egyezsége jutni, addig, miután ez a barát által megtörtént, fellázad a barát akarata ellen: olasz követével elárulja levélben Fráter György szándékait, valamint az udvarában két belé szerelmes ifjút hirtelen felindulásból meggyilkolására biztat fel. Izabella az utolsó pillanatban és Fráter feddő-atyai szónoklatának következtében meggondolja magát. Fiatal kora, fia jogain esett sérelem feletti haragja, pillanatnyi kétségbeesése sarkallja erre, nem pedig gonoszsága vagy valódi gyűlölete. Megbánja a tetteit, s Györggyel kibékülve beleegyezik Ferdinánd alkujába.

Az anekdota műfaja a történetelmélet-írás, a narratíva-kutatás esetében ezen a ponton sem lényegtelen: a történetírók, emlékirók, krónikások műveiben felfedezhető anekdoták többnyire egyszerre működnek úgy, hogy sajátos igazságtartalmat közvetítenek, valamint úgy, hogy egyben legendásítanak, mitizálnak is. Ezt és az anekdotát mint közösségi műfajt figyelembe véve is állítható, hogy nem arról tudósít elsősorban, hogy mi történt, hanem, hogy mit gondoltak arról a korban, ami történt, és akivel megtörtént, vagy hogyan kívánták azt értelmezni, és milyen képet akartak az illetőről vagy az eseményről másoknak közvetíteni. Esetleg hogy magán a történeten túlra mutatva, mit akarnak a történettel közvetíteni, mire akartak azzal utalni. Az anekdota tehát egy általános szemléletet közvetít, arra kíván ráerősíteni, esetleg azt próbálja meg befolyásolni (GOSSMAN, 2009). Így lehet a királyné életéről szóló anekdotákat a királyné életén túlmutatóan értelmezni, történelmi parabolaként érteni, illetve a jóslatait tartalmazó anekdoták kapcsán a jóslás motívuma mögött, egyfajta általánosabb hagyomány maradványait – középkori királynék képessége, próféta képessége – és hiedelemkör hatását – a jósnő pozícióhoz kapcsolódóan a boszorkányé – feltételezni.

KASSANDRA-SORS

Az uralkodóné alakjához a középkorban ugyanúgy járulhatott valamiféle szentséget sugalló képesség, csodatétel, mint az uralkodók alakjához (KLANICZAY, 2000), ugyanakkor a természetfeletti vonatkozás démoni jelleget öltött – attól függően, hogy idealizálni vagy kriminalizálni kívánták alakját. Izabella idealizált alakja egyfajta médiumként is megnyilvánul jóslatai által. Jóslatai az adott pillanatban a hallgatóság körében hatástalanok maradnak. Környezete a trauma hatására történő kirohanásként tekint a helyette döntő magánszemélyekről, a haza sorsáról és fia jövőjéről szóló, a későbbiekben rendszerint beteljesülő jóvendöléseire.

Kemény Zsigmond regényében két jelentős jóslat hangzik el, az első akkor, amikor a tanácsosok meggyőzik a királynét, hogy ne hagyja el a várat, engedjen a török kérésének, és küldje le táborába gyermekét.

„Egyik áruló alattvalóm azt terjeszti Stambulban, hogy fiam nem az enyém, a másik, hogy nem a férjemé, a harmadik, hogy leány. Tanácsosaim a trónt nem a jogért védik, mert arról a váradi békén lemondtak, hanem mert uralkodni szeretnek. Gyermekeimet félttem, Turgovics! s rémes alakban lép lelkem elébe a jövő. Egyébiránt nem fogok Budáról távozni, de jóslom nektek, hogy a töröknek lesztek szolgálai

és mostantól egy hétre már kevés fog közöttetek találtatni, ki ne vesztette volna el önbecsülését. Jegyezd föl augusztus 24-ikét; ekkor monda felőled is véleményt Izabella királyné.” (KEMÉNY, 1968: 142–143)

A második jelenetben a német római császár javára lemondó királyné jósló alakjának legendáját a történeti emlékezet őrizte meg. A történeti források által különböző változatokban fennmaradt szöveg egyaránt lehet szájhagyomány rögzítése, a korona átadását megőrkítő irat, de mivel egyikőjük se jegyzi fel az eredeti forrást, az is lehet, hogy a történet csak a történetírók narrációjában létezik, általuk kreált legenda (VÁRKONYI, 2008).

„Míg a Ferdinánd biztosai e kincset átvették, a királyné így szólott: – Íme, átadom nektek magyar emberek a magyar birodalom koronáját és jelvényeit, királyotok, Ferdinánd számára. Engedje az ég, hogy nektek, hazátoknak és az összes keresztységnek üdvére szolgáljon. De én úgy sejttem, s adná Isten, hogy csalódjam! miként ti ezentúl soha többé e drágaságokkal a ti népetekből, a ti véretekéből származott király homlokát nem ékesítitek fel. Nem tudom titkolni azon érzést, hogy rajtam és fiamon igazságtalanság követtetett el; de végrehajtom, mit idegen akarat rám erőszakolt; azonban a megtörhetlen remény vigasztal, hogy fiam, az uralkodásra született és növelt árva, mostani kibujdosásom dacára majd egykor Isten segedelmével és a ti közreműködéstecckel, jogaiba vissza fog helyezettetni.” (KEMÉNY, 1968: 463–464)

Az itt idézett Kemény Zsigmond regényben jelen lévő anekdoták mellett azonban meg kell említeni azt is, hogy a szöveg fiktív világában a jövődőlési képesség nem Izabella sajátja, sőt az ő képességét jóval felülmúlja Frangepáné. Az érzelmein sokszor uralkodni képtelen, jóslatait tekintve nem mindig tévedhetetlen királyné nézőpontja olykor egyenesen torz képet ad egy adott eseményről, amit saját érdekei, helyzete, indulatai határoznak meg (HITES, 2004; SZEGEDY-MASZÁK, 2007).

Ugyanakkor Izabella jóslatainak kettős éle van. A szakralitás keretei között mozogva valóban a középkori uralkodói házakból kikerülő szent asszonyok-prófétanők hagyományát idézik meg ezek a jóslatok, hiszen Izabella magukban a jóslatokban is Istent és a szenteket hívja tanulságul. Igaz ugyanakkor, hogy ez a tudás elsősorban a józan ész és az éleslátás következménye, ugyanakkor maguk a szakrális elemek a nyelvben nem zárják ki annak lehetőségét sem, hogy ezek a kinyilatkoztatások valóban valamiféle természetfeletti erő által sugallt jövődőlési képei lennének.

Ezek a róla pozitív képet sugalló szövegekben megőrkített jóslatok egyben fenyegetően is hatnak, melyek magát a jóslatot átokszerűvé teszik. A jövőbe látás, főként az átokmondás tekintetében a transzcendens világban alakja így a boszorkány hiedelemkörével is összeköthető (PÓCS, 1997). A boszorkányság, a démoni eredet vádja több közvetett módon is megjelenik, visszatükröződik Izabella ábrázolásában. Idetartozik a korabeli történeti források kapcsán már említett tánc különös élvezete, a hedonista életmód, a felfokozott szexuális vágygal párosult sorozatos udvarbeli hódítások, lengyel férfiaktól álló hárem tartása, s az abortuszok vádja is (KLANICZAY, 2000).

Ami azonban ezeknél a jellemzőknél a hiedelemalak hatásának szempontjából sokkal gyanúsabb lehet, az a halálával szinte egy időben történő különös természeti jelenségek és katasztrófák leírása Istvánffy krónikájában: „Ez az esztendő egyébképpen is élésre való szükséges dolgoknak vékony termésével és gyümölcstelenségével, de főképpen bor nélkül jedzsképpen igen szűk volt, holott a szőlőtőből kijövő bimbókat és leveleket azelőtti esztendőben Pünkösöd havának hetedik napjakor a zúzmaráz szokás kívül elsütötte volna.

Miskolc városánál is öt igen nagy emberfejnyi verhenyös sárga és vasrozsa színű, nehezet nyomó és s kénkőszagú kövek estenek vala az égből, holott az tiszta ég hirtelen villámással s mennydörgésekkel és rettenetes égiháborúval hirtelen beborult, és azok ismég igen kicsiny idő alatt megszüntenek volna.” (ISTVÁNYFY, 2003: 289–290)

A kapcsolat nyelvileg csupán úgy van kifejezve, hogy a szerző a továbbiakban is kiemeli, hogy az események ugyanabban az évben történtek, és közvetlen ezen idézett részlet után egymás után írja le Bona Sforza, Izabella és Rokszolána – Hürrem szultána – halálát, holott Izabella halála valójában egy évvel későbbre tehető. Ez az időrendbe sorolás általi ok-okozati viszony felállítása szillogisztikus jelentést eredményez, kapcsolatot mutat a társadalmi és természeti események között, ami egy krónikáirói sajátosság (TÓTH G., 2012). A természeti katasztrófákban és különös égi jelekben a nagy hatalommal rendelkező gonosznak tartott személyek tetteinek következményeként vagy a hamarosan elkövetkezendő haláluk jeleként látták és próbálták láttatni a korban. Így volt ez például a Báthory dinasztia egyes tagjai kapcsán is (TÓTH G., 2012). Valamint a patológikus gondolkodás keretei között kiterjedt hagyománya volt annak, hogy a boszorkányokat – a boszorkányoknak tartott asszonyokat – az egyéni és természeti katasztrófák okozóiként tartották számon, amely hiedelmek aztán visszaköszöttek a kor református-katolikus hitvitáinak nyelvi kifejezéseiben, végül aztán visszahatottak magukra a hiedelemelbeszélésekre is (TÓTH G., 2008). Izabella esetében az olyan forrásanyagokban érhetőek tetten ezek a kölcsönhatások, ahol az istentelenséget összekötötték a felekezeti kérdésekkel és Izabella természetének azon vonásaival, melyek boszorkányságot is sejtettek magukban: tehát a korábban már idézett Gyalui Torda- és Forgách-szövegekben is.

DONNA DI PALAZZO

Izabella jelleméről, magánéletéről, a benne lejátszódó érzelmekről számtalan olyan történetíró, emlékiró alkotott véleményt, akik személyesen is ismerték még őt. Ezek a „visszaemlékezések” azonban mind különbözőek, és sokszor markánsan különböznek egymástól. Ez azonban nem csupán a szövegek alkotóinak eltérő mentalitását, érdekeit, kapcsolathálóit mutatja. Ezek az információk hozzáférhetetlenek, tényszerűen soha senki kapcsán nem lehet leírni őket (COHEN, 2009). Ehelyett inkább csak azt mondhatjuk el, hogy milyen szerepeket kényszerítettek a királynéra, és milyen szerepeket akart ő a magának tudni.

Ha azonban az őt ért korabeli kulturális hatásokat és nevelést, származását, műveltségét, kapcsolatrendszerét és sorsának alakulását nézzük, talán van egy mindegyesre jellemző állásajánlat, amit mindennél nagyobb bizonyossággal hozzá rendelhetünk, s amiből részben megítélésének kettősége is eredhet. Ez pedig a reneszánsz udvari kultúra és életkörülmények iránti ragaszkodása és vágya, s ezt a magyar királyi udvar egyes hagyományait is átörökítve sikerült is kialakítania Kolozsváron (PÁLFFY, 2005; R. VÁRKONYI, 2005).

Ehhez azonban azt kellett elérnie, hogy mindenkitől független legyen jogilag és gazdaságilag, azaz tejhatalommal rendelkezzen. Erdélyi uralkodása ugyan konfliktusos volt és néha átmeneti kompromisszumokra kényszerült, de alapvetően elérte, hogy az állami jövedelmek kezelése, a tisztségek kinevezése az ő jogkörébe kerüljön, s még a külügyeket is ellenőrzése alá tudta vonni a követek kinevezési jogával és a határon túli kapcsolattartás, levelezés engedélyhez kötésével (HORN, 2005). De nem csak a körülmények szerencsés összjátéka adta a lehetőséget. Izabella képességei és tehetsége is meghatározóak voltak: műveltsége, a politikában való jártassága, a közéleti szereplésre való rátermettsége – szemben a Gárdonyi sugallta képpel – utolsó éveiben mutatkoznak meg leginkább, az erdélyi események kapcsán. És ha jelleméről keveset is tudhatunk, képességit és adottságait tekintve megállapíthatjuk, hogy fel tudott lépni a reneszánsz *donna di palazzo* szerepében, pontosabban ezen nőalak jellemének eszményített ideájának illúzióját tudta kelteni képességeivel (CASTIGLIONE, 2008; DELUMEAU, 1997), s képes volt ezen adottságok által olyan hatalomhoz jutni, amire a klasszikus reneszánsz udvari palotahölgyek közül még az uralkodók legbefolyásosabb kegyencnői se voltak képesek.

Ez az a szerepkör melyre maga Kemény Zsigmond is ráértett, s megörökített műveiben. A *Zord idő* és az *Izabella királyné és a remete* írója Izabellát kimondatlanul a *donna di palazzo* asszonytípus alakjához hasonlítja. Ezzel egyetemben egy nagyon alapos történeti háttérismerettel és történeti gyakorlattal rendelkezve (SZEGEDY-MASZÁK, 2007), valamint az írói fantázia szabadságával élve egy minden más szerzőhöz képest összetettebb, mélyebb és árnyaltabb Izabella-képet hoz létre. Noha ez a kép többnyire az eleve hozzáférhetetlen elemek mentén épül fel, bizonyos értelemben mégis kevésbé szubjektív, mint a tudományos igényvel megírt századfordulós munkák vagy a reneszánsz emlékiratok.

Az egyik, a királyné tényleges uralkodását jóval megelőző, életéből származó anekdota bizonyos értelmezésben mintapéldája lehet a *donna di palazzo* lehetőségeinek és képességeinek bemutatására. A királyné itt képes befolyásolni a nagypolitika alakulását – elodázni Buda elfoglalását. A török udvarban elterjed az a pletyka a csecsemőről, hogy talán lány, esetleg nem is létezik, vagy nem is a királynéé, ezért a szultán követet küld az udvarba, hogy megbizonyosodjon az igazságról, s annak fényében döntsön a gyermek és az ország jövője felől.

„Szolimán Verbőczyt és követségét nyájasan fogadta, 's egy csauszt Budára küldött, hogy saját embere által János' fiának lételéről meggyőződjék. Izabella, János Zsigmonddal karjain, zokogva lépett a' csausz elébe, s feloldván fűzőjét, szeme' láttára emtette a' kisdedet. A' csausz letérdelt, 's kezét a' gyermekre tevén,

Szolimán nevében megesküdt, hogy e' gyermek fog Magyarország felett uralkodni." (SZALAY, 1854)

A testnek a köztérben, hivatalos esemény kapcsán ilyen módon való megjelenítését, ekkor botrányosnak számító hiányossá tett öltözetet (PÓSÁN, 2002; KLANICZAY, 2000) a szoptatás cselekedete menti fel, ugyanakkor, ha a követ a királyné anyaságának konkrét bizonyítékként fogja fel ezt a tényezőt, nem vonhatja ki magát mint férfi a meztelen női mell látványának hatása alól sem.

„E közben valaki Izabellának elárulta a csauz-basa által szőtt ármányt s ő valami ürügy alatt magához hívatta a csauzt.

A királyné rendkívüli szépségét talán soha annyira ingerlővé nem tette a finomabb érzéssel választott, de egy kevésbé kacér öltözet, mellyel a renegát törököt fogadta, beszélgetvén vele olasz nyelven, mert a csauz-basa születésére nézve dalмата volt, fontos és igen bonyolult politikai kérdésekről. A csauzt elhódította a kellem és búbáj, melyet sovár szemei szívtak be a csodaszép alak minden vonásairól, minden mozdulatáról. Fonák feleleteket adott, összecserélte a szavakat, a királyné zengzetes hangját hallá csak, s a gondolatok, mielőtt értelmöket fölfogta volna, elpárologtak meggyulladt képzelődése hevénél. Oly állapotban volt, mintha mákonytól ittasan, a földi élet és a paradicsom jelenetei szeszélyes káprázatokban egyesülnének körüle, hogy mámoros érzéseit a valódi tárgyak és a képzelődés csatlódásai közt ringassák.

A csöngetyü hangja idézé vissza merengő elfogultságából.

E jelre a dajka behozta a csecsemőt és távozott.

A királyné folytatva beszélgetését, kibontotta mellfátyolát, s mintha senki sem volna a teremben, szoptatni kezdé gyermekét.

– Allahnak hatalma nagy, – kiáltott a csauz-basa elragadtatással. – Allah elméje teremté a mennyet és a földet; de csodatevő hatalmát akkor emelte legmagasabbra, midőn szépségedet gondolta ki. Engedd meg, felséges királyné, hogy lábait csókolhassam meg Zápolya utódjának, a győzhetetlen padisah fogadott fiának és Magyarország királyának.

E jelenet mentette meg Buda ostroma előtt néhány hónappal Magyarországot..." (JÓKAI, 1872: 154–155)

Ennek az esetnek a különböző értelmezői reakció születtek meg. Ez az anekdota Jókai regényében, melyben Izabella öntudatlanul teszi meg ezt a lépést, természetes ösztönöktől hajtva. P. Szathmáry regényében Fráter György kényszeríti Izabellát erre a tetre, ahogyan ezt sugallja Madarász Viktor festménye is, a *Martinuzzi György és Izabella királyné fogadja a török követet* című képe. Ezzel szemben Kemény Zsigmondnál Izabella részéről lesz tudatos politikai döntés és lépés e cselekedet. Noha ez időszakban a királyné még nem tud erélyesen fellépni semmi, az akarata ellen ható hatalmi erővel szemben, ebben a mozzanatban azonban a sikeres *donna di palazzo* mintája. Hiszen nem csupán speciálisan női adottságait használja fel eredményesen, hanem azt is eléri, hogy a meggyőzni kívánt személy ne ismerje

fel a lépés megtervezett mivoltát, az álarc mögé rejtett arcot: az anyaként fellépő *donna di palazzót*.

Izabella mint magyar anya, bujdosó királyné vagy heroina maszkját magára öltő *donna di palazzo* pedig egyaránt alkalmas lehet a hagyományos és határátlépő női szerepek feltérképezéséhez. Ez a magatartásforma lehet a kulcsa annak, ami a maga formájában a középkori idegen királynék vagy a boszorkányperbe fogott reneszánsz nagyasszonyok sajátja is, hiszen minden nem démonikus tevékenység, ami az általános erkölcsi normák ellen való volt, s a boszorkányság jele lehetett, az egyben a reneszánsz udvari mentalitás és életvitel természetes sajátjaként is funkcionált.

IRODALOM

ALMÁSI 2010

ALMÁSI Gábor: Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában. In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest, 2010.

ALMÁSI 2000

ALMÁSI Tibor: *A tizenharmadik század története*. Pannonica, Szekszárd, 2000.

BARLAY Ö. 2001

BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2001.

BETHLEN 2002

BETHLEN Farkas: *Erdély története II*. Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2002.

CASTIGLIONE 2008

CASTIGLIONE, Baldassare: *Az udvari ember*. Mundus, Budapest, 2008.

COHEN 2009

COHEN, Thomas V.: Hogyan meséljünk el egy reneszánsz gyilkosságot? In: KISANTAL Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijárat, Budapest, 2009.

DELUMEAU 1997

DELUMEAU, Jean: *Reneszánsz*. Osiris, Budapest, 1997.

GOSSMAN 2009

GOSSMAN, Lionell: Anekdota és történelem. In: KISANTAL Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijárat, Budapest, 2009.

GYALUI TORDA 1998

Gyalui Torda Zsigmond az ország pusztulásáról ír Melanchtonnak. In: NAGY Gábor (szerk.): *Magyar história 1526–1608*. Alföldi Nyomda, Debrecen, 1998.

HITES 2004

HITES Sándor: *A múltnak kútja. Tanulmányok a történeti elbeszélés köréből.* Ulpius-ház, Budapest, 2004.

HORN 2005

HORN Ildikó: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Robinco Kft. Digitális Nyomda, Budapest, 2005.

FORGÁCH 1982

FORGÁCH Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt.* Szépirodalmi, Budapest, 1982.

GÁRDONYI 1993

GÁRDONYI Géza: *Egri csillagok. Bornemissza Gergely élete.* Unikornis, Budapest, 1993.

ISTVÁNFFY 2003

BENITS Péter (s. a. r.): ISTVÁNFFY Miklós: *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XII. századi fordításában.* Balassi, Budapest, 2003.

JAKAB 1888

JAKAB Elek: *Kolozsvár története II.* Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1888.

JÓKAI 1972

JÓKAI Mór: *Fráter György II.* Akadémiai, Budapest, 1972.

KABDEBÓ 1996

KABDEBÓ Lóránt: Fráter György. Jókai regénye mai szemmel. In: SZIGETI Lajos Sándor (szerk.): *Modernek kell lenni mindenestül?* JATEPress, Szeged, 1996.

KÁNYA 1861

KÁNYA Emília: *Magyar Nők Évkönyve.* Engel és Mandello, Pest, 1861.

KEMÉNY 1968

KEMÉNY Zsigmond: *Zord idő.* Szépirodalmi, Budapest, 1968.

KEMÉNY 1897

KEMÉNY Zsigmond: Izabella királyné és a remete. In: *Báró Kemény Zsigmond Összes művei V. Beszélyek és regénytörödékek II.* Franklin, Budapest, 1897.

KLANICZAY 1990a

KLANICZAY Gábor: Divatos szakállak és eretnek rongyok. In: KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok.* Magvető, Budapest, 1990.

KLANICZAY 1990b

KLANICZAY Gábor: Az orgiavádak nyomában. In: KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok.* Magvető, Budapest, 1990.

KLANICZAY 1990c

KLANICZAY Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés. In: KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1990.

KLANICZAY 2000

KLANICZAY Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. In: KLANICZAY Gábor: *Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi, Budapest, 2000.

LENGYEL–VÁRKONYI 2010

LENGYEL Tünde–VÁRKONYI Gábor: *Báthory Erzsébet. Egy asszony élete*. General, Budapest, 2010.

MAGONY 2007

MAGONY Imre: *Társa az országnak. Királynék koronázása Székesfehérváron*. Polgármesteri Hivatal, Székesfehérvár, 2007.

MAKK 2000

MAKK Ferenc: *A tizenkettedik század története*. Pannonica, Szekszárd, 2000.

MAROSI 2000

MAROSI Ernő: A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben. In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Szemléltetések múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, Budapest, 2000.

P. SZATHMÁRY 1859

P. SZATHMÁRY Károly: *Izabella királyné. Történeti regény*. Beimel–Kozma, Pest, 1859.

PÁLFFY 2005

PÁLFFY Géza: Mi maradt az önálló királyi udvarból Mohács után? In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Balassi, Budapest, 2005.

PAPP 1923

PAPP Ferencz: *Báró Kemény Zsigmond II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923.

PÓCS 1997

PÓCS Éva: *Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban*. Néprajzi Tanulmányok. Akadémiai, Budapest, 1997.

PÓSÁN 2002

PÓSÁN László: A nemiség és a testiség szemlélete a középkor és a reneszánsz idején. In: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Universitas, Budapest, 2002.

R. VÁRKONYI 2005

R. VÁRKONYI Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Balassi, Budapest, 2005.

RÉVÉSZ 2000

RÉVÉSZ Emese: Történeti kép mint sajtóillusztráció (1850–1870). In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Személyek múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, Budapest, 2000.

RÉVÉSZ 2005

RÉVÉSZ Emese: *A magyar historizmus*. Corvina, Budapest, 2005.

SINKÓ 2000

SINKÓ Katalin: Historizmus – antihistorizmus. In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Személyek múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, Budapest, 2000.

SOMOGYI 2207

SOMOGYI Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007.

SZABÓ 2000

SZABÓ Júlia: *A mitikus és a történeti táj*. Balassi, Budapest, 2000.

SZABÓ 1997

SZABÓ Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade, Budapest, 1997.

SZALAY 1854

SZALAY László: *Magyarország története IV*. Geibel, Lipcse, 1854.

SZEGEDY-MASZÁK 2007

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2007.

SZERÉMI 1961

SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Magyar Helikon, Budapest, 1961.

SZOKOLAY 2006

SZOKOLAY Katalin: *Lengyelország története*. Balassi, Budapest, 2006.

SZÖRÉNYI 1989

SZÖRÉNYI László: Mítosz és utópia Jókainál. In: SZÖRÉNYI László: *Múltaddal valamit kezdeni*. Magvető, Budapest, 1989.

TÓTH G. 2008

TÓTH G. Péter: Boszorkányok, kísértetek, ördögi megszállottak: Politikai látomások és boszorkányüldözés Erdélyben az 1580-as években. In: *Démonok, látók, szentek: Tanulmányok a transzcendensről IV*. Balassi, Budapest, 2008.

TÓTH G. 2012

TÓTH G. Péter: Esemény, biográfia, nyilvánosság. Egy 17. századi természetfeletti jelenség recepciója és a Báthory klán biográfiájának összefüggései (kijegyzetelve füzetben). *Korall*, 2012. 2. szám, 133–166.

VÁRKONYI 2008

VÁRKONYI Gábor: *Ünnepek és hétköznapiok. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*. Generál Press, Budapest, 2008.

VERESS 1901

VERESS Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1901.

ZSOLDOS 2005

ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.